

## СЕМАНТИЧНА МОТИВАЦІЯ НАЗВ РОСЛИН В УКРАЇНСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ

*Статтю присвячено вивченню змістової мотивації флоролексем як окремих видових назв, що відповідають конкретним рослинним реаліям – цілісним об'єктам флори, в українській і польській мові. Проаналізувавши етимологію 200 флористичних найменувань (100 лексем в українській і 100 – у польській), ми встановили п'ять основних мотиваційних моделей (зовнішній вигляд, місце розповсюдження, властивості рослин, практичне використання, власні імена людей), що вказують на змістове наповнення досліджуваної лексики. Більшість флоролексем української та польської мов відображають досвід освоєння довкілля слов'янськими етносами упродовж тисячоліть, вони мотивовані передусім своїм зовнішнім виглядом та властивостями.*

**Ключові слова:** *ономасіологія, номінація, мотив номінації, семантична мотивація, мотиваційна модель, флоролексема.*

Загальні питання ономасіології як процесу найменування, способи номінації та семантичну мотивацію лексем різних тематичних груп у слов'янських мовах досліджували Н. Д. Арутюнова [1], Ядвіга Ванякова [10], О. А. Войцева [2], В. В. Калько [3], В. А. Мер-

кулова [5], І. Сабадош [6], Тереса Скубаланка [11], В. М. Телія [7], Агнешка Урняж [12] А. М. Шамота [9] та інші.

Назви рослин є особливим тематичним континуумом лексики, сформованим на різних історичних етапах під впливом зовнішніх та внутрішньомовних чинників. Актуальність проведеного дослідження зумовлюється недостатнім рівнем зіставного вивчення мотивації флоролексем в українській та польській мові.

Наприклад, на позначення номінацій рослинного світу вживаються різні терміни: *фітоніми, флоролексеми, флоризми, ботаноніми, ботанізми, дендроніми, дендролексеми*. Найбільш розповсюдженими є терміни *флоролексема* і *фітонім* («окремі видові назви, що відповідають конкретним рослинним реаліям, в основному цілісним об'єктам флори» [4, 5]).

«Мотивацію фітонімів розуміємо як відображення в назві мотивів номінації, а мотив номінації – це сукупність факторів, які діють у номінативній ситуації, впливають на створення певної номінації і змушують суб'єкта зробити той чи той вибір. Проблема чинників, що впливають на вибір ознак-мотиваторів у номінативному процесі, залишається головною для сучасних досліджень мотивації, доводячи їх значне розмаїття» [10, 46].

Флоролексеми за І. І. Коломієць розподілено за трьома лексико-семантичними групами: 1) дендролексеми (*верба, калина, явір*), 2) назви трав'янистих рослин (*барвінок, любисток, мальва*) та 3) назви сільськогосподарських культур (*жито, кукурудза, пшениця*) [4, 8].

**Мета** нашого дослідження полягає у здійсненні аналізу семантичної мотивації фітонімічної лексики у двох споріднених слов'янських мовах – українській та польській.

Матеріал дослідження становлять 200 (100 українських і 100 польських) лексем на позначення рослин, поширених на території України й Польщі та є звичними і часто вживаними в обох мовах.

У процесі історичного розвитку людина знаходилася у постійному контакті з природою, зокрема, пізнавала властивості рослин та можливості їх застосування у побуті та лікуванні, тож у структурі та назвах цих рослин зафіксувалися їх найважливіші ознаки. Це, по-перше, широкий спектр каналів отримання інформації про навколишній світ (зорові, нюхові, смакові, тактильні), по-друге, способи та досвід застосування. Таким чином, вивчення цього шару лексики надає змогу глибше пізнати механізми породження найменувань, особливості фрагментів національних мовних картин світу окремих етносів.

«Встановлення мотиваційних ознак, за якими відбувається найменування однорідних реалій у слов'янських мовах, належить до актуальних і складних мовознавчих проблем з огляду на наявність дискусійних етимологій, процеси деетимологізації, немотивований характер запозичень, з тим, що один і той самий об'єкт може мати неоднаковий план вираження у різних мовах» [2,11].

Аналізуючи семантичну мотивацію назв рослин, необхідно враховувати такі особливості рослин: загальний вигляд, форму і вигляд листя, колір і форму квітки, аромат, час цвітіння, можливі цілющі властивості тощо; також призначення рослин і їх використання: це можуть бути приписувані їм магичні та цілющі властивості, давні вірування та легенди. Тільки врахувавши усі ці чинники, можна правильно реконструювати семантичну мотивацію назв рослин.

На основі зібраного матеріалу ми встановили п'ять основних мотиваційних моделей. До першої належнюємо: 1) назви, мотивовані **зовнішнім виглядом**, зокрема:

а) **кольором**, наприклад, українські назви *жовтець* – «трав'яниста отруйна рослина, що росте переважно на вологих місцях і цвіте жовтим цвітом» [16], назва *нідбіл* «походить від псл. \**rodьbělъ*, складного утворення з іменника *rodь* «під, низ» і прикметника *bělъ* «білий», назва зумовлена тим, що нижня частина листків цієї рослини має білястий колір» [15, IV, 388] та польські *blawatek* (квіти рослини нагадують коштовну тканину блакитного кольору) або *szafirek* (квіти рослини мають синій колір) [17];

б) **формою квітів або листя**, наприклад, *півники* – результат перенесення назви птаха *півник*, зумовленого тим, що ці рослини мають волоть яскраво-червоних квітів, які нагадують гребінь півня [15, IV, 385] або *serduszka* – назва утворена від *serduszko* «мале серце», адже форма квітів рослини нагадує серце [17];

в) **подібністю до інших рослин**, наприклад, *атрус* – запозичення з італійської < іт. *agresto* «незрілий виноград» походить від лат. *agresta* «зелений виноград» [75, I, 47]; або *грушанка* – багаторічна трав'яниста рослина, похідне утворення від *груша*, назва зумовлена схожістю листя грушанки і груші [75, I, 607];

г) **специфічним зовнішнім виглядом**, наприклад, *облітиха* – запозичення з російської мови, р. *облепиха* пов'язане з дієсловом *облепить*, назва зумовлена тим, що плоди рослини густо обліплюють гілки [15, IV, 137], або назва *szachownica* – це вторинне утворення від *szachownica* (дошка для гри у шахи і шашки), квіти рослини мають різнокольорове забарвлення, а зображення схоже на розмітку шахової дошки [17].

2) До наступної мотиваційної моделі належать назви, які мотивовані **місцем розповсюдження**, наприклад, *подорожник* – назва рослини пов'язана з тим, що вона росте переважно біля доріг [16], або *porzeczka* – назву утворено в результаті поєднання прийменника *po* «по» і *rzeczka* «річка» у зв'язку з тим, що дикі представники роду *Ribes* ростуть понад річками [15, IV, 523].

3) Ще одна модель представлена назвами, які мотивовані **властивостями рослин**, зокрема:

а) **дитиковими властивостями**, наприклад, *волошка* – назва походить із псл. \**volx-* і може продовжувати ще праслов'янську назву, яка могла означати все волохате, зокрема волохату рослину [15, I, 422], або *róža* – назва походить від лат. *rosa*, запозиченого зі східних мов, споріднене з назвою «колючий кущ» [15, I, 422];

б) **запахом і смаком**, наприклад, *хрін* – найімовірніше назва зводиться до іє. \*(*s*)*ker-* «різати» з огляду на міцний запах і різкий смак рослини [15, VI, 212], або *piołun* – найбільш прийнятне пов'язання з псл. \**polěti* «палати, горіти», назва могла бути зумовлена своєрідним гострим запахом і гірким смаком полину [15, IV, 489];

в) **специфічними ознаками окремих рослин**, наприклад, назва *медунка* походить від псл. *medunica*, *medunьka* похідне від \**medъ* «мед», тобто назва вказує на те, що це медоносна рослина [15, III, 429–430], або *drżączka*, що походить від псл. \**drъžati* «тремтіти», назва пов'язана із властивістю рослини реагувати навіть на слабкий вітер, що нагадує тремтіння [17];

г) **лікувальними властивостями**, наприклад, польська назва *światlik* – утворення від *światły* «світлий» [17], назва зумовлена традиційним народним застосуванням рослини як лікувального засобу, що посилює зір [15, V, 197];

г) **дією на живі організми**, наприклад, *звіробій* – назва зумовлена тим, що рослина є отруйною для тварин [16], або *bluszcz* – походить від псл. \**bluščь*, «плющ» від \**blъvati*, *bljujo* «блювати, блюю», назва зумовлена блювотними властивостями рослини [15, IV, 461];

д) **темпоральною ознакою**, наприклад, українська назва *первоцвіт* та її польський відповідник *pierwiosnek* – назва багаторічних трав'янистих рослин родини первоцвітних, які починають цвісти рано навесні [16];

ж) **пов'язані з присвоєними магічними властивостями, віруваннями та легендами**, наприклад, *переступень* – багаторічна дикоросла трав'яниста отруйна рослина, назва виникла давно у зв'язку з забобою, що на переступень не можна ставати ногами, існує багато легенд і переказів, що нібито людина, яка надумає викопати його, стане калікою і навіть може вмерти; польська назва *glodek* – зменшувальна форма від *glód* «голод» [17] і зумовлюється народною прикметою, що поява навесні великої кількості цієї рослини, для якої є сприятливою посушлива весна, є передвісником неврожайного (голодного) року [15, I, 526].

4) Четверта модель представлена назвами, які мотивовані їх практичним **використанням**, наприклад, флоролексема *трава* походить від псл. *\*trava/trěva* «трава», пов'язане з *\*traviti/truti* «поїдати» і первісно означало «те, що поїдається» [15, V, 613], або *ogórek* – загальноприйнятої етимології не має, здебільшого пов'язується з гр. *ἄωρος* «несвоєчасний, передчасний, незрілий», оскільки огірки їдять зеленими [15, IV, 153].

5) Також було виділено ще одну мотиваційну модель, яка представлена назвами, які походять від антропонімів і **пов'язані з іменами вчених або відкривачів** нових рослин, наприклад, назву рослини *матиола* через посередництво російської мови запозичено з латинської наукової номенклатури, лат. *Matthiola* походить від прізвища італійського ботаніка Маттіолі [15, III, 415], або назва рослини *kamelia*, яка була засвоєна з новолатинської номенклатури, нлат. *camellia* утворено Ліннеєм від власного імені місіонера Камеллі (іт. *Camelli*), що описав цю рослину і привіз у Європу (XVIII ст.) із Східної Азії [15, II, 357].

Отже, більшість флоролексем як української, так і польської мов мотивовані своїм зовнішнім виглядом і властивостями. Назви рослин відображають досвід освоєння довкілля багатьма поколіннями упродовж тисячоліть і допомагають поглибити знання про мовну картину світу, пояснити специфіку омовлення етносом навколишнього світу.

Перспективи дослідження вбачаємо у зіставному вивченні переносних та оцінних значень флоролексем, а також їх символічного змісту в українській і польській мові.

#### Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт : монографія. М. : Наука, 1988. 341 с.
2. Войцева О. А. Ономазіологічний потенціал назв водних об'єктів у слов'янських мовах. *Одеська лінгвістична школа : інтеграція підходів* : колект. монографія / за заг. ред. Т. Ю. Ковалевської. Одеса : ПолиПринт, 2016. С. 11–19.
3. Калько В. В. Антропоморфна метафора в українських фітонімах. *Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки*, 2014. № 27. С. 104–112.
4. Коломієць І. І. Флоролексемі в українській поезії II половини ХХ століття: функціонально-стилістичний аспект: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2003. 18 с.
5. Меркулова В. А. Очерки по русской народной номенклатуре растений. М. : Наука, 1967. 258 с.
6. Сабадош І. Джерела формування сучасної наукової ботанічної номенклатури української мови. *Українська мова*, 2018. № 3. С. 92–105.

7. Телия В. Н. Номинация. *Энциклопедический лингвистический словарь*. М. : Большая рос. энциклоп., 1990. С. 336 – 337.
8. Чернявська А. В. Флоролексеми крізь призму лінгвокультурного символічного змісту. *Молодий вчений*, 2017. Вип. 4. С. 282–285.
9. Шамота А. М. Назви рослин в українській мові. К. : Наук. думка, 1985. 164 с.
10. Шестакова С. Мотивація сучасних українських фітонімів. *Українська мова*, 2010. № 2. С. 44–49.
11. Skubalanka T. Polskie nazewnictwo roślin. Struktura zbioru. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 2009. № 27. S. 129–144.
12. Urniaż Agnieszka Jolanta. Onomastyk w ogrodzie, czyli o nazewnictwie roślin polikonfrontatywnie. *Linguistyczne Treffen in Wrocław*, 2019. Vol. 15. S. 377–384.
13. Waniakowa J. Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim. Kraków : Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2012. 282 s.

#### Словники

14. Всеукраїнська велика енциклопедія рослин. URL : <http://roslunu.com.ua/>
15. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / Ред. кол. : О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. К.: Наук. думка, 1982-2012. Т. 1–6.
16. Словник української мови : у 11 т. К. : Наук. думка, 1970–1980. Т.1 –11. URL : <http://sum.in.ua>
17. Wielki słownik języka polskiego. URL: <https://www.wsjp.pl>